1881

TRZECIE SPRAWOZDANIE

Z BADAN

ANTROPOLOGICZNO-ARCHEOLOGICZNYCH

W JASKINIACH OKOLIC KRAKOWA,

dokonanych w roku 1881,

PRZEZ

G. OSSOWSKIEGO,

członka Komisyi archeologicznéj, antropologicznéj i fizyjograficznéj Akademii Umiejętności w Krakowie, członka koresp. Tow. antropologicznego w Paryżu i c. k. Instytutu geologicznego w Wiédniu, czł. rzeczyw. Tow. przyrodników w Kijowie i t. d.

(Z 3 tablicami i 5 drzeworytami).

W KRAKOWIE,
W DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
pod zarządem Ign. Stelcla.
1882.

Czcigodnemu Doktorowi
Izydorowi Kopernickiemu
z wyrazami wdzięcznej pamięci
przysyła autor.
Kraków
11 Sierpn.
1882.

TRZECIE SPRAWOZDANIE

Z BADAŃ

ANTROPOLOGICZNO-ARCHEOLOGICZNYCH

W JASKINIACH OKOLIC KRAKOWA,

dokonanych w roku 1881,

PRZEZ

G. OSSOWSKIEGO,

członka Komisyi archeologicznéj, antropologicznéj i fizyjograficznéj Akademii Umiejętności w Krakowie, członka koresp. Tow. antropologicznego w Paryżu i c. k. Instytutu geologicznego w Wiédniu, czł. rzeczyw. Tow. przyrodników w Kijowie i t. d.

(Z 3 tablicami i 5 drzeworytami).

W KRAKOWIE,
W DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
pod zarządem Ign. Stelcla.
1882.

Osobne odbicie ze Zbioru wiad. do Antrop. kraj., tom VI, dział I.

Trzecie sprawozdanie
z badań
antropologiczno-archeologicznych
w jaskiniach okolic Krakowa,
dokonanych w r. 1881

przez

G. Ossowskiego.

(Z trzema tablicami i 5 drzeworytami).

Zadaniem tegorocznych moich badań w jaskiniach okręgu krakowskiego było:

1e Dokończenie rozpoczętego w roku zeszłym badania jaskini Na-Łopiankach w Mnikowie.

2ie Wynalezienie i zbadanie innych jaskiń znajdujących się w wąwozie mnikowskim.

3ie Oznaczenie kierunku, w jakim, po ukończeniu badań w okręgu krakowskim, mogłyby być prowadzone na podstawie naukowéj dalsze badania jaskiń krajowych.

Zadań tych dokonałem w rozmiarach następujących.

I. Co do jaskini Na-Łopiankach I.

Ze sprawozdania mego przeszłorocznego [1]) widać, że w jaskini Na-Łopiankach I, w skutek spóźnionéj pory jesiennéj, pozostał mi jeszcze do zbadania niedokończony wówczas obszar, znajdujący się

---

[1]) Ob. Drugie sprawozdanie z badań antrop.-geolog. etc. w r. 1880 (*Zb. wiadom. do Antrop. krajowéj,* tom V, str. 18).

przed wejściem do téj jaskini, pomiędzy nim, a leżącym tu odłamem skały, odpadłym ze szczytu obnażenia [1]. Mniejsza połowa całéj téj przestrzeni, po stronie lewéj (od wejścia do jaskini), była już wprawdzie oczyszczona z części namuliska w skutek wywożenia tędy ziemi z wnętrza jaskini. Część zaś pozostała, większa, przedstawiała znacznéj wysokości wzgórze, którego powiérzchnia mocno była pochylona od strony otworu jaskiniowego ku odłamowi skały. Pochyłość ta była o tyle stromą, że na przestrzeni 8 metrów, pomiędzy otworem jaskini a odłamem skały, koniec przylegający do otworu jaskiniowego miał przeszło 6 metrów wysokości, licząc od spodniéj warstwy namuliska jaskiniowego (*c*), gdy koniec drugi, znajdujący się przy odłamie skały był tylko na 3 metry wysoki.

Pokład wiérzchni tego wzgórza stanowiło osypisko pochodzące z wiérzchołka skały, złożone z gliny przemieszanéj z ziemią roślinną i z drobném gruzowiskiem wapienném, wytworzoném z wietrzejącéj powiérzchni skalnych szczytów. Grubość tego osypiska była niejednakową. Na końcu przylegającym do skały dochodziło ono do 60 cm., gdy na końcu drugim, zewnętrznym, miało miejscami ledwo kilka cali grubości.

Bezpośrednio pod tym ziemistym pokładem zaczęły się pokazywać najprzód mniejsze, a następnie coraz to większe głazy kamienne, ułożone w niezupełnie foremne rzędy idące w kierunku od prawéj strony otworu jaskiniowego ku odłamowi skalnemu. Rzędy te, leżąc jedne na drugich, sięgały z góry do dołu do głębokości 6 metrów. Przedzielały je między sobą warstewki ziemiste takiegoż składu jak i samo osypisko wiérzchnie tegoż wzgórza, z większą jednakże domieszką w nich czarnoziemu. Rząd najgłębszy, leżący już w warstwie gliniastéj namuliska, złożony był z głazów największych. Całość układu tych głazów tworzyła tym sposobem wysoką ścianę kamienną, zagradzającą jednę połowę wejścia do jaskini. Wspomnione warstewki naturalnego osypiska, znajdujące się pomiędzy głazami téj ściany w kierunku poziomym i pionowym wskazują, że ścianę tę dźwignięto nie od razu, lecz że ją budowano stopniowo, układając po jednym niemal rzędzie, w pewnych odstępach czasu. W warstewkach tych znajdowały się i to wcale nierzadko, rozmaite wyroby ręki ludzkiéj: szydła i iglice kościane, tudzież nieco narzędzi krzemiennych łupanych. Znaleziono tu kilkadziesiąt samych wyrobów z kości. Najwięcéj było ich w dolnéj i w środkowéj części téj ściany; ku górze one znikały, a pod głazami spodniémi nie było już ich wcale.

Do zewnętrznéj strony kamiennéj téj ściany przylegało osypisko podobne do wyżéj opisanego. Tuż przy saméj ścianie, ilość zawartego w niém czarnoziemu była znacznie większa i tu jeszcze się znajdowało nieco wspomnionych wyrobów kościanych, oraz odłupków i narzędzi krzemiennych łupanych. Nieco daléj od ściany, pokład ten składał się

[1] Tamże (*l. c.*), str. 29.

już tylko z osypiska gliniastego zmięszanego z gruzowiskiem wapiennèm i żadnych wyrobów w sobie nie zawierał. Ze strony zaś wewnętrznéj, przylegały do ściany téj, na wysokość namuliska jaskiniowego, warstwy takież same, jakie opisałem już poprzednio w saméj jaskini. Były też one dalszym ciągiem tychże warstw namuliskowych. W miejscu tém, w warstwie *b* [1]), zupełnie tak samo jak i na przestrzeni całéj jaskini, znajdowała się ogromna ilość całych albo zepsutych wyrobów kościanych, oraz narzędzi łupanych krzemiennych, a jeszcze więcéj, odłupków i klocków krzemiennych. Tych ostatnich przedmiotów najwięcéj się znalazło tuż przy samym odłamie skały, u jéj spodu. pomiędzy leżącemi tam bryłami kamiennemi Nagromadzone one tu były nieraz całemi kupami. Pomiędzy niemi były także i kości bydlęce łupane drobno. Tu znaleziono również i wielki młot z rogu jeleniego, oraz parę wielkich kawałków takiegoż rogu, na końcach opiłowanych i ostruganych, i dwa narzędzia kamienne szlifowane. W ogóle, z warstwy téj, w tém miejscu, nie licząc ogromnego mnóstwa narzędzi łupanych, odłupków i klocków krzemiennych, wydobyto kilkaset wyrobów samych kościanych. Były to przeważnie szydła, iglice i rozmaite inne narzędzia, tudzież wisiorki, podobne w ogóle do tych, jakie w téjże warstwie znajdowano w roku przeszłym w namulisku wewnętrznym jaskini. Oprócz tych wyrobów zaczęły się tu jeszcze pokazywać przedmioty zupełnie odmienne, najczęściéj fantastycznego i dziwacznego kształtu, wyrobione z niegrubych blaszek kościanych, albo z rozmaitych kawałków kości, zaopatrzone zwykle sporą ilością przewierconych dziurek. Wyroby te, starannie i z mozołem wykończone, zastanawiają swym, jak powiedzieliśmy, osobliwszym kształtem, wcale dotychczas nieznanym. Mogą one być, o ile się zdaje, uważane za przyozdobienia zastępujące wisiorki lub tym podobne wyroby. Pomiędzy kościanémi znajdowało się kilkadziesiąt takichże samych wyrobów, wyrzniętych z wapienia naciekowego [2]).

W części przedniéj tegoż badanego obszaru, jeszcze wyżéj ponad poziomem opisanych warstw namuliskowych téj jaskini, leżała znowu słaba warstwa osypiska (glina z gruzowiskiem i z ziemią roślinną), mająca około 20 cm. grubości. Przedzielała ona cały szereg opisanych, pod nią leżących warstw namuliska, od spoczywającego na niéj pokładu czarnoziemno-gliniastego, mającego około 60 cm. grubości, a który przykryty już był wierzchnią ziemią roślinną. W najwyższym tym po-

---

[1]) O składzie, znaczeniu i stosunku téj warstwy do innych warstw namuliska, ob. w témże naszém S p r a w o z d a n i u d r u g i è m (*Zb. wiadom. do Antrop. kraj.*, tom V, str. 33).

[2]) Wapień ten pokrywa sobą w wielu miejscach boczne ściany i części sklepienia wielu tutejszych jaskiń. Jest to rodzaj stalaktytu, składowe cząstki którego nie ułożyły się w s ą p l e, lecz, przylegając do ścian jaskini, utworzyły na nich niekiedy dość grube skorupy wapienne naciekowe. Ten to właśnie wapień odłupywany od ścian jaskini posłużył jéj mieszkańcom za materyjał do rozmaitych z niego wyrobów.

kładzie wzgórza przedjaskiniowego, zarosłym krzakami zasłaniającémi otwór jaskiniowy, pomiędzy korzeniami drzew znajdowały się jeszcze nożyki i odłupki krzemienne, oraz jedenaście wyrobów kościanych. Charakter tych ostatnich, wyszczególniał się od całego mnóstwa wyrobów kościanych wydobytych z namuliska dolnego (z warstwy *b*). W liczbie ich znajduje się jedna mała rączka ludzka, dość grubo wyrobiona, mająca 88 mm. długości; jedna łyżeczka także 184 mm. długa; trzy wyroby w kształcie medalijonów z uszkami do zawieszania i z rysunkami, których znaczenia domyśleć się nie można, tudzież ze znakami krzyża typu chrześcijańskiego na drugiéj stronie; nakoniec jeden ułamek wyrobu podobny do rączki od skrzypiec, i pięć innych jeszcze wyrobów przeznaczenia niewyraźnego, z których trzy podobne są do wyżéj wspomnianych wyszczególniających się wyrobów, znajdowanych w warstwach głębszych.

Wszystkie wykopaliska te, wydobyte tym razem z tego przedjaskiniowego obszaru, uzupełniają zdobycz przeszłoroczną, otrzymaną z saméj jaskini. Ogólną tedy ilość wyrobów kościanych, kamiennych i rozmaitych innych, znalezionych w téj jaskini, nie licząc wielu tysięcy rozmaitych przedmiotów krzemiennych (nożyków, piłek, odłupków i klocków), oraz wielkiéj ilości skorup naczyń glinianych, przedstawiają liczby następujące:

Szydeł kościanych	696
Iglic takichże, przeszło	500
Rozmaitych innych narzędzi kościanych: łopatek ceramicznych, widełek, strzałek, jakotéż wisiorków, tudzież wyrobów innych ozdobowych, razem z wyrobami do użytku nieoznaczonego	220
Twarz ludzka wyrznięta z blaszki kościanéj	1
Wyrobów wyrzniętych z wapienia naciekowego, rozmaitego kształtu i przeznaczenia w użytku	62
Wyrobów szlifowanych z kamienia twardego . . .	4
Z rogu jeleniego (młot wielki i parę wyrobów mniejszych niedokończonych)	3
Wisiorków wyrobionych z małżowin skojek rzecznych gatunku *Unio pictorum*	15
Wyrobów bronzowych, wydobytych z warstwy wiérzchniéj (*a*), całych i w ułamkach	9
Razem . .	1510 [1]

---

[1]) Z wykopaliska tego rysunki trzech iglic zdobionych w główkach podajemy niżéj (ob. drzeworyty Nr. 3, 4 i 5), jako dopełnienie kształtów tego rodzaju narzędzi podanych w poprzednich sprawozdaniach naszych.

II. Co do innych jaskiń wąwozu mnikowskiego.

Niewielka dolina uroczyska Łopianek, w któréj leży tylko co opisana jaskinia Na-Łopiankach I, stanowi jednę z małych odnóg wielkiego wąwozu mnikowskiego. W wąwozie tym znana była dotychczas jedna tylko jaskinia, którą nazywano Grota[1]. Niezwykłe powodzenie osiągnięte z badań jaskini Na-Łopiankach wskazało mi konieczną potrzebę ścisłego zbadania całego wąwozu, aby tym sposobem przekonać się, czy nie znajduje się w niém więcéj jeszcze jaskiń, bądź widocznych, bądź téż ukrytych w skutek zupełnego zamulenia ich otworów.

Wąwóz, o którym mowa, dotyka południowo-wschodnim swym końcem saméj wsi Mnikowa i ztąd ciągnie się na przestrzeni kilku kilometrów w stronę wsi Sanki. Łączy się on na téj przestrzeni z wąwozem czółowskim i w kilku miejscach ma niewielkie odnogi, na podobieństwo odnogi łopiankowskiéj. Na całéj prawie długości téj obficie w nim występują pokłady białego wapienia jurajskiego w kształcie stromych i malowniczych obnażeń skalnych. Wielkie mnóstwo urwisk i fantastycznego układu nago stérczących skał składają się na znane z piękności, właściwe temu wąwozowi widoki natury. Takiemi obnażeniami skalnemi obstawione są boki wąwozu niemal wszędzie i zamykają z obu stron wązką, wydłużoną i głęboko zapadniętą dolinę mnikowską. Środkiem płynie niewielka rzeczółka Sanka. Ściślejsze badania pokazały, że na obu wybrzeżach téj rzeczółki, w owych obnażonych grupach skał znajduje się istotnie wielka ilość jaskiń, które, w większym lub mniejszym stopniu zamulone, znajdują się na rozmaitych wysokościach względem dna wąwozu. Położenie ich, jako téż i charakter sytuacyjny otaczającéj je natury przedstawia sporządzony przez nas plan tego wąwozu na tablicy I. Zaczynając od południowo-wschodniego końca, t. j. od wyjścia wąwozu na otwartą dolinę czółowsko-morawicką i udając się ścieżką wiodącą po prawém wybrzeżu Sanki, nie dochodząc jeszcze do leśniczówki, w lasku zwanym Gaik natrafiamy na dwa obok siebie leżące schroniska: Na-Gaiku I i II. O kilkaset kroków od tego miejsca, przy samym już domku leśniczówki, na wysokości 30—40 metrów, znajdujemy śród gęstych zarośli leśnych w wysokiéj i nago sterczącéj skale,

[1] Leży ona na znacznéj wyniosłości w obnażeniach skalnych występujących przy Łace-Chowańcowéj. W tém miejscu znajduje się wielki obraz Matki Boskiéj malowany na skale, po za którym i nieco wyżéj od niego znajduje się wejście do téj wspaniałéj jaskini. Ze strony łąki wejścia tego nie widać. Urocze położenie téj miejscowości i malowniczość saméj groty ściągała tu od dawna liczną publiczność podczas letnich wycieczek z Krakowa i okolicy. Opis téj groty ob. niżéj, pod nazwą groty imienia Dra J. Majera.

jaskinię zwaną Zawaloną. Dalej, wyminąwszy już leśniczówkę, o parę tysięcy kroków od niéj, w niewysokiém obnażeniu skalném i u samego jego spodu, na równi z poziomem łąki utworzonéj z zamulonego stawku, znajduje się jaskinia Pod-Kochanką. Ztąd, kierując się dalej w górę rzeczółki, ku młynowi Chowańca i przeszedłszy łąkę tegoż nazwiska, następuje wspomniana wyżéj jaskinia, Grota (Dra J. Majera), przy któréj, o kilkadziesiąt tylko kroków i na równéj z nią wysokości, widać także i schronisko. Daléj od tego miejsca, spora część wąwozu mnikowskiego jaskiń nie zawiéra; pokazują się one dopiéro w części jego leżącéj na gruntach czółowskich, gdzie do znaczniejszych należą jaskinia Nad-Potoczkiem i Murek. W odnodze nakoniec łopiankowskiéj tego wąwozu, oprócz wyżéj opisanéj jaskini Na-Łopiankach I, znajduje się o kilkadziesiąt tylko kroków od niéj odległa jaskinia druga, Na-Łopiankach II.

Najniewątpliwiéj, że oprócz wymienionych tu jaskiń, które dotychczas w wąwozie tym dały się spostrzedz i rozpoznać, może się ich tu jeszcze więcéj znajdować [1]), ale te chyba już kiedyś, w przyszłości, przypadkiem spostrzeżone i odkryte być mogą.

Niektóre z jaskiń mnikowskich dziś niezupełnie się nadają do badań. Tak, między innemi, piękna jaskinia Zawalona jest już mocno uszkodzoną i w części zupełnie zepsutą. W obszérném wnętrzu téj jaskini, przed laty kilkunastu, XX. Kameduli zamierz li urządzić kaplicę. W skutek tego, dla wyrównania dna jaskini, rozkopano część jéj namuliska, a następnie, przez sztuczne rozszérzanie wnętrza, naruszono sklepienie, którego część runęła i gruzami zasypała większą jéj połowę. Dla zbadania tedy téj jaskini należałoby poprzednio usunąć owe gruzowisko i otworzyć dostęp do naruszonego już namuliska, co niemałych wymagałoby kosztów.

Z liczby innych, wyżéj wspomnianych, jaskiń mnikowskich, badałem: dwa schroniska Na-Gaiku (I i II), jaskinię Pod-Kochanką, grotę Dra J. Majera, i jaskinie Nad-Potoczkiem, Murek i Na-Łopiankach II.

1 i 2. Schroniska Na-Gaiku I i II.

Dwa te schroniska znajdujące się w południowym końcu wąwozu, na prawém wybrzeżu Sanki, w lasku zwanym Gaik, leżą jedno koło drugiego o kilkanaście tylko kroków (ob. Plan wąwozu tabl. I). Piérwsze z nich odległe jest od rzeczółki o kilka (do 10) kroków i wznosi się nie więcéj jak $1\frac{1}{2}$ metra po nad zwykły poziom jéj wód; drugie zaś, oddalone jest o 30—40 kroków od brzegów téjże rzeczółki i leży co najmniéj o 6—8 metrów wyżéj od poziomu doliny. Oba te schroniska są bardzo nie wiele, bo zaledwo do 3 metrów, zagłębione w skałę.

---

[1]) Jest także jaskinia jedna w lasku zwanym Miłaszówka (ob. Plan wąwozu, tabl. I), a dalej na zachód od Murka, jaskinia w miéjscowości Uliczki, lecz obu tych jaskiń, w czasie dokonywania badań moich w Mnikowie, oglądać nie miałem sposobności.

Szérokość zaś schroniska I wynosi 11 metrów w kierunku ze wschodu ku zachodowi, a szérokość drugiego, równa się 5 metrom w tymże mniéj więcéj kierunku.

Warstwy namuliskowe tych schronisk, były niejednakowe.

W schronisku I warstwy namuliska następowały jedna po drugiéj, zaczynając z góry, w następującym porządku:

a) Napływy czarnoziemno gliniaste w kształcie wiérzchniéj powłoki 10—15 cm. grubości.

b) Czarnoziem gliniasty z gruzowiskiem drobnego wapienia, na 1 metr gruby.

c) Glina zawiérająca domieszkę ziemi roślinnéj, przepełniona gruzowiskiem ciężkiém i głazami znacznéj objętości, 60 cm., pod którą następował piasek rzéczny, przedzielony w pewnych odstępach cienkiemi warstewkami piasczysto-gliniastemi. W piaskach tych znajdowały się ułamki małżowin skojek rzecznych gatunku *Unio pictorum.*

W schronisku II, dwie wiérzchnie warstwy (*a* i *b*) były takież same, ale w warstwie spodniéj (*c*) nie było wcale piasków rzécznych. Cała ta warstwa składała się z części gliniastych z domieszką ziemi roślinnéj, przepełniona była gruzowiskiem ciężkiém z bryłami głazów znacznéj objętości i spoczywała bezpośrednio na skalném dnie jaskini.

Wskazana różnica w składzie warstw obu tych schronisk zależała od rozmaitego ich wzniesienia nad poziomem doliny. Schronisko I, leżące przy samym prawie potoku, wystawione było na niejednokrotny zalew jego wodami, w skutek czego, w podstawie warstw namuliskowych tego schroniska, zaległy piaski naniesione wodami rzeczółki. Schronisko II, położone daleko wyżéj, w innych pozostawało warunkach i źródłem jego osadów namuliskowych mogły być tylko napływy te, które się dostały z góry obnażenia skalnego, wciągnięte wodami atmosferycznemi przez szczeliny skalne.

Zbadanie namulisk w obu tych schroniskach dało wypadki następujące:

W schronisku I, w warstwie drugiéj z góry (*b*), znajdowały się głazy ułożone w półkole, którego końce opierały się o skałę schroniska. Wewnątrz tego półkola i pomiędzy głazami, które go składały, znajdowały się wyraźne ślady spalenisk, znaczna ilość przedhistorycznych zabytków ręki ludzkiéj i kości łupane zwiérząt domowych i leśnych. Z wyrobów ręki ludzkiéj znaleziono tu: rozmaite przedmioty z kości zwiérzęcych, ptasich a także i ludzkich, jako to szydła i iglice, rozmaite inne narzędzia, jako téż wisiorki i inne wyroby ozdobowe oraz użytku niewiadomego, kształtem zupełnie podobne do tych, jakie znajdowały się w jaskini łopiankowskiéj. Wszystkich ich było około 500. Pomiędzy niémi były téż przedmioty wyobrażające rozmaite kształty zwié-

rzęce. Przedmiotów podobnych, lecz wyrobionych z wapienia naciekowego było sztuk 3. Mnóstwo nakoniec znaleziono tu narzędzi łupanych (nożyków i t. p.) z krzemienia, odłupków i klocków, oraz skorup naczyń glinianych.

Pomiędzy kośćmi łupanemi można było rozpoznać i oznaczyć części należące do następujących gatunków zwiérzęcych:

1. Łoś (*Cervus alces*), indywiduum 1.
   Rozmaite ułamki rogu (sztuk 4); ząb trzonowy szczęki dolnéj; kość palcowa 1; kości goleniowéj lewéj koniec dolny; śródstopia ułamków dwa (końca dolnego); kręg z szyi 1.
2. Jeleń (*Cervus elaphus*), indywiduów 3.
   Ind. I. (b. mł.). Szczęka dolna prawa; szczęki górnéj ułamek z zębami.
   Ind. II. (mł.). Szczęka dolna lewa; kość kręgowa 1; ząb trzonowy dolny; rogu ułamek drobny.
   Ind. III. Rogu ułamków 3; kości sprychowéj koniec dolny; kość skokowa 1; kość piętowa 1; rzepka 1.
3. Owca (*Ovis aries*), indywiduum 1.
   Szczęka dolna prawa.
4. Wół (*Bos sp.?*), indywiduum 1 (mł.).
   Zębów luźnych 2.
5. Koń (*Equus caballus*), indywiduów 3.
   Ind. I (dorosłe). Łopatki prawéj ułamek (część dolna); śródstopie prawe 1; ułamek żebra.
   Ind. II (mł.). Kość skokowa lewa.
   Ind. III. Kości goleniowéj prawéj ułamek (końca górnego); kości udowéj ułamek od końca dolnego; ząb trzonowy 1.
6. Dzik (*Sus scrofa fer.*), indywiduów 2 (młode).
   Ind. I. Szczęki dolnéj ułamek z zębami trzonowémi; takiż ułamek szczęki górnéj; kość kręgowa 1; kieł dolny prawy; zębów luźnych przednich 2.
   Ind. II. Kieł dolny prawy.
7. Niedźwiedź szary (*Ursus arctos*), indywiduum 1.
   Atlas.
8. Borsuk (*Meles taxus*), indywiduum 1.
   Kości ramieniowych 2; kość łokciowa 1; kości goleniowéj lewéj ułamek (koniec górny); żeber 2; kość piętowa prawa.
9. Wilk (*Canis lupus*), indywiduum 1.
   Szczęka dolna prawa; żebra ułamek.
10. Lis pospolity (*Vulpes vulgaris*, Gray.), indywiduów 2.
    Ind. I. Kość ramieniowa prawa; kość goleniowa prawa; kości pacierzowych 2; kość piętowa prawa.
    Ind. II. Kość ramieniowa prawa; kość goleniowa prawa; kości sprychowéj część dolna.

11. Bóbr *(Castor fiber)*, indywiduum 1.
Ząb przedni 1.

12. Zając *(Lepus timidus)*, indywiduów 2.
Ind. I. Kość ramieniowa lewa; kość goleniowa takaż; kość łokciowa prawa; szczęka dolna lewa.
Ind. II. Kość goleniowa lewa.

13. Człowiek *(Homo)*, indywiduum
Przedmioty wyrobione z rozmaitych jego kości.

W schronisku II, z warstwy drugiéj od góry (*b*) wydobyto wyrobów z kości tegoż samego rodzaju, kształtu i użytku, jak w schronisku poprzedniém, razem sztuk 507; wyrobów zaś z wapienia naciekowego 5. Przytém nieco skorup naczyń glinianych i znaczną ilość narzędzi łupanych, odłupków i klocków krzemiennych. Śladów spalenisk nie było tu wcale, a kości łupanych bardzo mało i te były tak drobne, że z nich gatunków zwiérząt oznaczyć nie można. Pomiędzy niémi był ułamek kości ludzkiéj, w którym Dr. I. Kopernicki poznał kość sprychową.

Z warstwy spodniéj (*c*) wydobyto szczątki zwiérząt fauny dyluwijalnéj, mianowicie gatunków następujących: 1) Nosorożec, prawdopodobnie włochaty *(Rhinoceros tichorhinus?)*, indywid. 1; 2) Niedźwiedź jaskiniowy *(Ursus spelaeus)*, indywid. 1; 3) Koń gat.? *(Equus sp.?)*, indywid. 1 albo 2; 4) Lis pospol. *(Vulpes vulgaris)*, indywid. 1; 5) Kuna *(Mustella martes)*, indywid. 1 [1]).

3. Jaskinia Pod-Kochanką [2]).

Otwór téj jaskini, leżącéj o parę tysięcy kroków od poprzednio opisanych schronisk, a nieopodal młyna Chowańca (ob. Plan wąwozu tabl. I), znajduje się prawie na równi z dzisiejszym poziomem obok położonéj łąki, utworzonéj z zapuszczonego i zamulonego stawu. Obszérne jéj wnętrze jest wydłużone, i ciągnie się przeszło na 26 metrów. Przednia część jaskini jest tak rozszérzona, iż tworzy dość obszérną komorę, mającą u góry niewielki szczelinowaty otwór, oświecający jéj wnętrze. Daléj, zwęża się jaskinia stopniowo, aż do rozmiarów szczeliny skalnéj, którą się kończy.

Namulisko téj jaskini rozpoczynało się z wiérzchu cienką warstewką (15—20 cm.) ścisłych, czarnoziemno-gliniastych napływów (*a*), poczém następowała próchnica *(humus)* gliniasta (*b*) z gruzowiskiem,

---

1) Opis szczegółowy szczątków dyluwijalnych pochodzących z obu tych schronisk, jako téż i z innych jaskiń, podajemy w osobném sprawozdaniu do Kom. fizyjograficznéj, jako rzecz należącą do paleontologii.

2) Na wiérzchu skały, w któréj znajduje się ta jaskinia, leży pole zwane Kochanka; ztąd jaskinia ta otrzymała nazwę Pod-Kochanką. Zowią ją także niekiedy Markowa od imienia włościanina Marka, dzisiejszego właściciela téj miejscowości.

na 1,75 m. gruba, przepełniona kośćmi łupanemi zwiérzęcemi i ogromną ilością zabytków przedhistorycznych ręki ludzkiéj. Daléj, leżała warstwa spodnia (*c*), 1,60 m. gruba, dzieląca się na dwie połowy: część górną składały osady lepkiéj gliny, zawiérającéj wielkie głazy wapienne i obfite gruzowisko, oraz szczątki fauny dyluwijalnéj; część zaś dolną — warstwy czystego piasku rzécznego z małżowinami skojek rzecznych (*Unio pictorum*).

Skład wymienionych warstw był następujący:

W warstwie wiérzchniéj (*a*) znajdowały się, jak zwykle, kości zwiérząt mających dziś jeszcze swe siedliska w naszych jaskiniach (borsuk, lis i t. p.), zachowane w stanie jeszcze dość świéżym, oraz kości ptactwa domowego (gęś, kura i t. p.).

Warstwa druga, t. j. środkowa (*b*), dzieliła się na dwie nierówne połowy. W górnéj (cieńszéj) jéj połowie, nie było wcale kości łupanych, a natomiast znaleziono tu 4 ogniwa naszyjnika bronzowego. Ogniwa te, co do kształtu i wyrobu, są zupełnie podobne do tego, które przed laty kilku znalezione zostało w cmentarzysku ciałopalném w Kwaczale, odległéj ztąd około cztérech mil [1]). W części zaś dolnéj téj warstwy zaczęły się pokazywać właściwe naszym jaskiniom wyroby przedhistoryczne ręki ludzkiéj. Znajdowała się ich tu ilość ogromna, a składały je przedmioty tego samego rodzaju, co i w jaskini Na-Łopiankach (przed wejściem) i w obu schroniskach Na-Gaiku. Przedstawiały one jednakże nierównie większą rozmaitość pod względem kształtów. Były tu znane nam już szydła, iglice, noże, łopatki i t. p. narzędzia, jako téż najrozmaitsze wyroby służące do ozdób i do użytku niewiadomego, oraz liczne przedmioty, które prawdopodobnie do zabaw dziecinnych służyć mogły, gdyż przedstawiają między innémi kształty zwiérzęce i ptasie, lub téż podobizny rozmaitych narzędzi większych, wyrabiane w rozmiarach drobnych (kliny, celty i t. p.). Nadto, znaleziono tu także trzy wyroby wyobrażające postać ludzką. Wszystkich tych najrozmaitszych wyrobów znaleziono około 1800 sztuk. Wyrabiane one były przeważnie z kości (1578 przedmiotów), a w mniejszéj ilości z wapienia naciekowego (sztuk 210). Rysunki niektórych osobliwszych przedmiotów tego wykopaliska, o których szczegółowiéj powiemy niżéj, wyobrażone są na tablicy II. Wszystkie one leżały w namulisku zwykle pojedynczo, niby tu i owdzie zrzadka porozrzucane, a niekiedy po kilka przedmiotów blizko siebie, mianowicie w tych miejscach, gdzie się znajdowały w namulisku większe głazy kamienne, albo téż przy ściankach jaskini, a szczególnie w ich szérszych szczelinach. Oprócz przedmiotów wyrobionych z kości i z wapienia, znajdowały się także w téj warstwie liczne narzędzia i odłupki krzemienne, tudzież klocki i surowe buły krzemienia przygotowane do

[1]) Ogniwo naszyjnika kwaczalskiego znajduje się w Zbiorach archeologicznych Muzeum Akademii Umiejętności, pomiędzy wykopaliskami pochodzącemi z tego cmentarzyska (Dz. VI., Cment. ciałop.).

wyrobów, a nakoniec i spaleniska. Pomiędzy tém wszystkiém było téż wiele kości łupanych zwiérzęcych, z których oznaczyłem gatunki następujące:

1. Sarna *(Cervus capreolus)*, indywiduum 1.
Szczęka górna prawa; żebro 1.
2. Owca *(Ovis aries)*, indywiduów 2.
Ind. I (b. mł.). Szczęka dolna lewa, część przednia.
Ind. II. Szczeki dolnéj ułamek.
3. Koń *(Equus caballus)*, indywiduum 1.
Ząb trzonowy dolny 1 i siekacz 1, oba luźne.
4. Borsuk *(Meles taxus)*, indywiduów 5.
Ind. I (dorosłe). Czaszka; kość ramieniowa prawa; kość goleniowa lewa; żebro; kość sprychowa lewa.
Ind. II (stare). Czaszka; obie kości ramieniowe; kość udowa lewa.
Ind. III. Obie kości ramieniowe.
Ind. IV (mł.). Szczęka dolna lewa; kość ramieniowa prawa; kość goleniowa prawa; kości sprychowéj ułamek.
Ind. V. Kość sprychowa.
5. Lis pospolity (*Vulpes vulgaris,* Gray), indywiduów 6.
Ind. I. Czaszka z jedną połową szczęki górnéj (ułamanéj); obie szczęki dolne.
Ind. II. Czaszka ze szczękami górnemi rozłupanemi; szczęka dolna prawa; kości sprychowéj ułamek końca dolnego.
Ind. III. Czaszka; szczęka dolna lewa; obie kości udowe.
Ind. IV. Czaszka; szczęka dolna lewa; kość ramieniowa prawa; kość udowa lewa.
Ind. V. Czaszka (rozłupana).
Ind. VI. Szczęki prawéj górnéj ułamek; żebro.
6. Pies *(Canis f. matris optimae* Ieittelles *et C. f. intermedius* Woldř.), indywiduów 5.
Ind. I (młode). Szczęki obie dolne; kość łokciowa lewa; kość goleniowa; żebro.
Ind. II (b. mł.). Szczęka dolna prawa.
Ind. III. Obie szczęki dolne; ząb trzonowy górny.
Ind. IV. Szczęka dolna prawa.
Ind. V. Szczęka dolna prawa.
7. Zając *(Lepus timidus)*, indywiduum 1.
Kość ramieniowa lewa.

W spodniéj nakoniec warstwie (*c*) znajdowały się kości zwiérząt dyluwijalnych, mianowicie: 1) Mamut *(Elephas primigenius)*, indywid. 1 albo 2; 2) Nosorożec, prawdopodobnie włochaty *(Rhinoceros sp.?, tichorhinus?)*, indywid. 1; 3) Niedźwiedź jaskiniowy *(Ursus spelaeus)*, indywid. 1; 4) Koń gat.? *(Equus sp.?)*, indywid. 3 5) Łoś *(Cervus alces)*, indywid. 3.

4. Grota Dra J. Majera [1]).

Jaskinia ta, jedna z najobszérniejszych w wąwozie mnikowskim, zagłębiająca się w skałę przeszło na 29 metrów w kierunku głównie zachodnio-wschodnim i równolegle z kierunkiem brzegu obnażenia skalnego, znajduje się na wysokości 60—70 metrów nad dnem wąwozu. Ma ona trzy otwory, z których główny, służący za wejście, leży na wschód od téj skały, na któréj jest wielki obraz Matki Boskiéj. Otwór ten, széroki przeszło na 10 metrów, zasklepiony u góry na wysokości 10 metrów od dna jaskini, wprowadza do komory głównéj, mającéj jeszcze drugi otwór wychodzący ponad urwisko, w stronę wąwozu.

Cała jaskinia ta składa się z dwóch komór rozmaitéj wielkości, połączonych wązkiém przejściem około 10 metrów długiém.

Komora główna (wschodnia), piérwsza od wejścia, ma kilkanaście metrów długości i przeszło 10 mtr. szérokości. Ze strony południowéj łączą się z nią dwa wązkie otwory w kształcie korytarzy zagłębionych w skałę na kilkanaście metrów, i stanowiących niby jéj odnogi. Takaż sama odnoga i z téjże saméj strony otwiera się także i do przejścia łączącego obie komory jaskini.

Komora druga (zachodnia), którą się kończy jaskinia, jest 3—4 mtr. széroka i długa i ma trzeci otwór w kształcie szczeliny, który wychodzi ponad urwisko, oświéca jéj wnętrze, i daje wspaniały widok na wąwóz.

Namulisko téj jaskini miało całkowitéj grubości 1,60 mtr. Układ warstw jego przedstawia typ namulisk tworzących się w jaskiniach położonych na znacznych wysokościach. Wiérzchnią jego powłokę stanowiła cienka warstewka (15—20 cm.) dość ścisłych napływów czarnoziemno-gliniastych, czyli taka sama warstwa, którą wszędzie przy opisie jaskiń poprzednich oznaczaliśmy warstwą *a*. Pod nią leżała warstwa czarnoziemu gliniastego (*b*), 60—70 cm. gruba, zawierająca domieszkę ziemi roślinnéj. Ostatnią warstwę, leżącą na samém już skalném dnie jaskini, stanowiło gruzowisko ciężkie i ścisłe, zawierające głazy znacznéj wielkości, spojone gliną mającą w sobie słabą domieszkę ziemi roślinnéj (*c*).

W warstwie *a* znajdowała się nie wielka ilość kości zwierząt tegoczesnych i nieco kostek ptasich w stanie świeżym.

Warstwa *b* zawierała wyroby przedhistoryczne równie obfite, rzadkie i rozmaite, jak poprzednio opisana jaskinia Pod-Kochanką. Znaleziono tu około 1200 rozmaitych wyrobów z kości, wapienia na-

[1]) Jaskinia ta, która — jak już powiedzieliśmy wyżéj — była jedna tylko ze znanych w Mnikowie, nie miała nazwy osobnéj. Zwano ją po prostu Grota. Przyozdabiam ją najdostojniejszém imieniem Prezesa Akademii Umiejętności, Dra Józefa Majera, którego staraniom i poparciu należy się istotna zasługa tego, że systematyczne badania jaskiń naszego kraju rozpoczęte zostały.

ciekowego, gliny palonéj i rogu, nie włączając w to narzędzi krzemiennych i szczątków naczyń glinianych. Między niémi było około 1100 przedmiotów wyrobionych z kości, mianowicie szydeł (345), iglic (141) i wyrobów służących do ozdób, tudzież do użytku i przeznaczenia niewiadomego, na podobieństwo takich, jak w jaskiniach poprzednich. Reszta wyrobów była przeważnie z wapienia naciekowego (76); jeden paciorek polerowany wyrobiony był z marmuru czerwonego, trzy ozdoby z gliny palonéj i jeden wyrób z rogu. Pomiędzy témi, do najwyższego stopnia ciekawémi przedmiotami, na największą uwagę zasługują dwie postaci ludzkie wyrobione z kości i jedna z wapienia, wielka ilość wyrobów przedstawiających kształty zwiérzęce i ptasie oraz najrozmaitsze narzędzia. Rysunki niektórych szczególniejszych wyrobów tego rodzaju, o których niżéj mówić jeszcze będziemy, podane są na tablicy III.

Razem z témi wyrobami znajdowała się spora ilość narzędzi i odłupków krzemiennych, nie mało skorup naczyń glinianych, pomiędzy którémi wiele się znajdowało bardzo gustownie przyozdobionych ornamentyką wygniatą i nalepianą. W wielu miejscach widoczne były ślady spalenisk, a nakoniec znaczna ilość kości łupanych, należących do gatunków następujących:

1. Łoś *(Cervus alces)*, indywiduum 1.
   Kości goleniowéj ułamek; zębów trzonowych luźnych 7.
2. Jeleń *(Cervus elaphus)*, indywiduum 1.
   Łopatka 1; śródstopie prawe; kość palcowa 1.
3. Owca *(Ovis aries)*, indywiduum 1.
   Szczęka dolna lewa; kość sprychowa prawa; obie kości piętowe; śródręcza ułamek końca dolnego.
4. Niedźwiedź szary *(Ursus arctos)*, indywiduum 1.
   Pazur; kość palcowa.
5. Borsuk *(Meles taxus)*, indywiduum 1.
   Czaszka; żebro; kość sprychowa prawa.
6. Lis pospolity (*Vulpes vulgaris*, Gray.), indywiduum 1.
   Kości ramieniowéj ułamek końca dolnego.
7. Kuna *(Mustella martes)*, indywiduów 2.
   Ind. I. Szczęka dolna prawa; kość ramieniowa prawa.
   Ind. II. Szczęka dolna prawa.
8. Koń *(Equus caballus)*, indywiduum 1.
   Kieł.
9. Dzik *(Sus scrofa fer.)*, indywiduum 1.
   Siekacz 1; racica 1.
10. Człowiek *(Homo)*, kostki dziecięce niekompletne dwóch do trzech indywiduów [1]).

---

[1]) Znajdowały się one w komorze głównéj, przy brzegu otworu jaskini wychodzącego nad urwisko wąwozu i leżały zmięszane na jedném miejscu, niby złożone na kupie.

W warstwie nakoniec *c* znajdowały się kości należące do zwierząt fauny dyluwijalnéj, gatunki któréj są następujące: 1) Mamut (*Elephas primigenius*), indywid. 1; 2) Nosorożec, prawdopodobnie włochaty (*Rhinoceros sp.?; tichorhinus?*), indywid. 2; 3) Niedźwiedź jaskiniowy (*Ursus spelaeus*), indywid. 1; 4) Koń (*Equus sp.?*), indywid. 2; 5) Łoś (*Cervus alces*), indywid. 1; 6) Jeleń (*Cervus elaphus*), indywid. 1; 7) Wół (*Bos sp.?; taurus?*), indywid. 2.

5. Jaskinia Nad-Potoczkiem.

W znacznéj odległości od poprzednio opisanych jaskiń, bo na końcu już prawie wąwozu mnikowskiego, gdzie ten wchodzi w obszar gruntów wsi Czółowa, znajduje się znowu kilka jaskiń położonych jedna nieopodal od drugiéj. Nową tę grupę jaskiń rozpoczyna jaskinia zwana Nad-Potoczkiem, leżąca na prawym brzegu drobnego potoczku bez nazwy, uchodzącego do Sanki.

Otwór téj jaskini występuje nad urwiskiem obnażenia skalnego, w wysokości 60—70 mtr. nad poziomem dna wąwozu. Prowadzi do niego boczna ścieżka wiodąca po stromiznach skalnych. Wnętrze jaskini przedstawia széroko otwartą komorę, 4—6 mtr. szérokości i około 9 mtr. długości. Daléj, rozszczepia się ono na dwie wązkie odnogi, z których każda, ciągnąc się jeszcze kilka metrów, zwęża się do rozmiarów ciasnéj szczeliny skalnéj. Namulisko téj jaskini składało się z takichże samych warstw (*a*, *b* i *c*), jakie wskazaliśmy dopiéro w poprzednio opisanéj jaskini (Dra J. Majera). W warstwie środkowéj tego namuliska, t. j. w warstwie *b*, znajdowały się liczne wyroby ręki ludzkiéj z kości, krzemienia i gliny, oraz ślady spalenisk. Wydobyto ztąd samych przedmiotów wyrobionych z kości 361, a z wapienia naciekowego okazów 33. Ogólny charakter tych wyrobów jest podobny do wyrobów wydobytych z poprzednio opisanych już jaskiń; między niémi jednak znalazła się pewna ilość szydeł mających kształty całkiem odmienne od tych, jakie się przytrafiały w ogóle we wszystkich innych jaskiniach. Wyrobione one są na podobieństwo dawnych strzał żelaznych z ostrzem płaskiém i z trzpieniem. Wszystkie te przedmioty pomięszane były w téj warstwie z wielką ilością kości zwiérzęcych łupanych, z których oznaczyłem gatunki następujące:

1. Niedźwiedź szary (*Ursus arctos*), indywiduum 1.
   Kości udowéj prawéj ułamek końca dolnego; kość piętowa; kości łokciowéj ułamek drobny; kość palcowa 1; żeber 4.
2. Koń (*Equus caballus*), indywiduum 1.
   Kości ramieniowéj ułamek końca dolnego; siekaczy luźnych 2.
3. Koza dzika (*Antilopa rupicapra*), indywiduum 1.
   Śródręcze prawe; śródstopia ułamek; żebro 1.

4. Borsuk (*Meles taxus*), indywiduów 5.

Ind. I (stare). Czaszka: szczęka dolna lewa; kość ramieniowa prawa; obie kości łokciowe; obie kości sprychowe; kość udowa lewa; kość goleniowa lewa; żebro.

Ind. II (stare). Czaszki część przednia; szczęka dolna lewa; kość ramieniowa prawa; kość łokciowa prawa; kość udowa prawa; kość goleniowa prawa; kości miednicowéj połowa prawa.

Ind. III (dorosłe). Szczęka dolna prawa; kość goleniowa lewa; kości udowéj ułamek drobny; żeber 2; kręg 1.

Ind. IV (dorosłe). Szczęka dolna prawa.

Ind. V (młode). Szczęka dolna prawa.

5. Lis pospolity (*Vulpes vulgaris*, Gray), indywiduów 2.

Ind. I. Szczęka dolna prawa; kość ramieniowa prawa; kość łokciowa prawa; kość sprychowa lewa; kość goleniowa prawa.

Ind. II. Kość goleniowa prawa.

6. Zając (*Lepus timidus*, Lin.), indywiduów 2.

Ind. I (większe). Kość goleniowa prawa.

Ind. II (mniejsze). Kość goleniowa prawa.

W warstwie dolnéj (*c*) namuliska téj jaskini znajdowały się szczątki zwiérząt fauny dyluwijalnéj następujących gatunków: 1) Mamut (*Elephas primigenius*), indywid. 1 albo 2, oba młode; 2) Nosorożec włochaty (*Rhinoceros tichorhinus*), indywid. 1; 3) Koń (*Equus sp.?*), indywid. 1; 4) Jeleń (*Cervus elaphus*), indywid. 1; 5) Łoś (*Cervus alces*), indywid. 1.

6. Jaskinia Murek.

Na przeciwległym, lewym brzegu tegoż samego potoczku, przy którym leży dopiéro co opisana jaskinia Nad-Potoczkiem, i w podobnéjże wysokości, lecz obrócona otworem ku wąwozowi głównemu, znajduje się jaskinia zwana Murek [1]). Do téjże jaskini jest ona zupełnie podobną z wielkości, kształtu wnętrza, rozgałęzienia, oraz ze składu i grubości swego namuliska. Z warstwy środkowéj (*b*) téj jaskini wydobyto podobnież sporą ilość wyrobów z kości, z wapienia naciekowego, krzemienia i gliny. Natrafiano tu także na ślady spalenisk. Wyrobów z kości było tu okazów przeszło 300, a z wapienia naciekowego 13. Z kości łupanych, które się z témi wyrobami w niéj znajdowały oznaczyłem następujące gatunki zwiérzęce:

---

[1]) Obnażenia skalne tego miejsca gdzie się znajduje ta jaskinia mają kształty podobne do murów niewielkich czyli murków, występujących na stoku dość stroméj i wyniosłéj góry. Ztąd cała ta miejscowość i sama jaskinia otrzymały u ludu nazwę miejscową Murek.

1. Koń (*Equus caballus*), indywiduum 1.
Ząb trzonowy luźny.
2. Jeleń (*Cervus elaphus*), indywiduów 2.
Ind. I (młode). Kości sprychowéj lewéj, część dolna; kość skokowa prawa.
Ind. II (dorosłe). Łopatka prawa.
3. Koza dzika (*Antilopa rupicapra*), indywiduów 2.
Ind. I. Kość sprychowa prawa.
Ind. II. Kości goleniowéj lewéj część dolna; śródręcza ułamek części górnéj; łopatki ułamek drobny.
4. Sarna (*Cervus capreolus*), indywiduów 2.
Ind. I. Czaszka ze szczękami górnemi; szczęka dolna prawa; śródręcze lewe.
Ind. II. Kości goleniowéj ułamek; żebro 1.
5. Owca (*Ovis aries*), indywiduów 2.
Ind. I (b. młode). Szczęka dolna lewa.
Ind. II (młode). Szczęka dolna lewa.
9. Świnia (*Sus scrofa dom.*), indywiduum 1.
Obie szczęki dolne rozłupane i niecałe.
7. Niedźwiedź szary (*Ursus arctos*), indywiduum 1.
Kość łokciowa lewa; kość palcowa 1.
8. Borsuk (*Meles taxus*), indywiduów 6.
Ind. I (mł.). Szczęka dolna lewa; kość ramieniowa prawa; kość łokciowa prawa; kość sprychowa prawa; łopatka prawa; żeber 3; obie kości udowe; obie kości goleniowe.
Ind. II (mł.). Szczęki dolnéj prawéj część przednia; obie kości ramieniowe; kość łokciowa prawa; łopatka lewa; żeber dwa; obie kości sprychowe w ułamkach; obie kości udowe; obie kości goleniowe; piszczel 1.
Ind. III (dorosłe). Czaszka ze szczękami górnemi; szczęka dolna lewa; kość ramieniowa; takiéjże kości prawéj ułamek; obie kości sprychowe; obie kości udowe; obie kości goleniowe; kości miednicowéj ułamek strony lewéj; żeber 2.
Ind. IV (stare). Obie szczęki dolne; kość ramieniowa lewa; kość łokciowa lewa; obie kości udowe; obie kości goleniowe; kości miednicowéj strona prawa.
Ind. V (stare). Czaszka; obie szczęki dolne; obie kości ramieniowe; obie kości udowe; kość goleniowa prawa; kręg 1; kości miednicowéj połowa prawa; żeber 3.
Ind. VI (młode). Kość ramieniowa prawa (w dwóch ułamkach); żeber ułamków 2; kości miednicowéj ułamek drobny.
9. Lis pospolity (*Vulpes vulgaris*, Gray.), indywiduów 4.
Ind. I. Czaszka; szczęka dolna prawa; kość ramieniowa prawa; kość sprychowa lewa; kość łokciowa prawa; kość udowa lewa; kość goleniowa lewa; żebro 1.

Ind. II. Szczęka dolna prawa; kość ramieniowa prawa; kości ramieniowéj lewéj koniec dolny; kości miednicowéj obie połowy rozłupane.

Ind. III. Szczęka dolna prawa; obie kości ramieniowe; kość sprychowa prawa; kość łokciowa lewa; kości udowéj lewéj ułamek górny; kość goleniowa lewa; kości miednicowéj połowa lewa.

Ind. IV. Szczęka dolna lewa; kość ramieniowa prawa; kość goleniowa lewa.

10. Zbik (*Felis sylvestris* Griss.) indywiduum 1.

Szczęka prawa dolna; kość goleniowa prawa; kość łokciowa lewa.

11. Zając (*Lepus timidus.* Lin.), indywiduów 5.

Ind. I. Czaszka; szczęka dolna prawa; kość goleniowa lewa.

Ind. II. Czaszka; kość ramieniowa lewa; kość goleniowa lewa.

Ind. III (mniejsze od poprzedniego; kości mocno spróchniałe). Kosć ramieniowa prawa.

Ind. IV (młode, kości mocno spróchniałe). Kości ramieniowéj prawéj połowa dolna.

Ind. V (b. młode; kości również spróchniałe). Kości ramieniowéj prawéj koniec dolny.

12. Bóbr (*Castor fiber*), indywiduum 1.

Kość goleniowa lewa.

Oprócz tych oznaczonych kości znajdowało się wiele ułamków do oznaczenia nieprzydatnych.

7. Jaskinia Na - Łopiankach II.

Jaskinia ta znajduje się o pareset kroków od opisanéj już jaskini piérwszéj tegoż nazwiska (Nr. I) i w téjże saméj odnodze wąwozu mnikowskiego. Otwór jéj występuje tak nizko nad poziomem dna wąwozu, którém jest łąka powstała z zamulonego dawnego stawku, że przed rozpoczęciem badania téj jaskini, górna tylko, niewielka część jego czerniała po nad tym poziomem [1]). Część zaś środkowa i dolna otworu jaskini zamulone były całkowicie. Z przyczyny tak nizkiego położenia względnego jaskini, zbadanie jéj dokładne dziś jest wielce utrudnione. Wody bowiem wiosenne i potoki, powstające po każdéj

[1]) O zamuleniu tego, niegdyś tu istniejącego, stawku, w skutek czego dzisiejszy poziom dna wąwozu, stosunkowo do poziomu jego przed kilkudziesięciu laty znacznie podniesionym został, mówiłem w zeszłoroczném sprawozdaniu z badań moich jaskini Na-Łopiankach I. Ob. Drugie sprawozd. z badań geolog.-antropol. (*Zbiór wiad. do antrop. kraj.*, T. V, str. 29).

ulewie, dostają się do wnętrza jaskini i napełniają je coraz to nowszémi osadami namułu, których nie podobna ani odprowadzić w stronę, ani zapobiedz niszczeniu niekiedy rozpoczętéj roboty. Pomimo tych trudności zdołałem oczyścić z namuliska część przednią téj jaskini do głębokości 1 $^1/_2$ metra.

Zdjąwszy przeszło pół metra namułu naniesionego wspomnionemi wodami, w którym nic godnego uwagi się nie znajdowało, części głębsze namuliska jaskiniowego znalazłem przepełnione niezliczoném mnóstwem odłupków i narzędzi krzemiennych łupanych. Największa ich masa tworzyła cały pokład krzemienny, dość gruby, spojony mułem i zgromadzony głównie ku prawéj stronie wejscia jaskini. Posród milijonów łupanych tych wyrobów i pozostałości krzemiennych znajdowało się jedno dłutko pięknie oszlifowane. Ku stronie lewéj jaskini obfity ten pokład zmniéjszał się i stawał się coraz cieńszym. Daléj ku wnętrzu jaskini zaczęły się pokazywać wyroby z kości i z wapienia naciekowego: szydła, iglice i w ogóle przedmioty takiegoż samego rodzaju, jak wydobyte w wyżéj opisanych jaskiniach. Znaleziono ich dotychczas kilkaset. Dalsze roboty przerwane zostały słotą i ulewami spóźnionéj już pory jesiennéj.

Przechodząc teraz do zaznaczenia wyników z opisanych tu tegorocznych badań naszych, możemy przyjść do następujących ogólnych pod tym względem uwag:

Badane w tym roku jaskinie wąwozu mnikowskiego, jak to się już okazuje z powyższego przedstawienia, dostarczyły nam ilość wykopalisk niespodziewaną i niewątpliwie najobfitszą. Z namulisk tych jaskiń wydobyto w ogóle samych kościanych i z wapienia naciekowego wyrabianych przedmiotów około 6000. Oprócz tych, tak niepospolitych, a częstokroć wcale nieznanych, wyrobów, zdobyto ogromną ilość szczątków naczyń glinianych, niezliczone mnóstwo narzędzi łupanych, odłupków i klocków krzemiennych, a nakoniec i narzędzia polerowane z krzemienia i z innych kamieni twardych. W niepospolitéj téż ilości zdobyto kości łupane zwiérząt fauny nowoczesnéj, które z owémi wyrobami czasów przedhistorycznych razem w jednéj znajdowały się warstwie, jako téż i kości fauny dawniejszéj, nagromadzone w warstwach namuliskowych głębszych.

Cały ten olbrzymi materyjał, nietylko pod względem nadzwyczajnéj ilości przedmiotów, lecz i pod względem najrozmaitszego naukowego znaczenia zasługuje na szczególniejsze odznaczenie. Śród tego mnóstwa wyrobów i zabytków kunsztu przedhistorycznego, spotykamy się tu z wielką ilością przedmiotów takich, które z kształtów swych, z wyrobu i przeznaczenia w użytku, przedstawiają okazy zupełnie nowe, dotychczas nieznane, a częstokroć i takie, które przy dzisiejszym stanie wiedzy archeologicznéj nie mogą być nawet dostatecznie i z pewnością zrozumiane. Zakres nasz zwykłego sprawozdania nie pozwala nam się tu wdawać w przegląd szczegółowy wszystkich tych przedmiotów; nie

możemy jednakże zupełném pominąć milczeniem pewnéj części wyrobów piérwszorzędnego naukowego znaczenia. Pomijając przeto wyroby krzemienne, mniéj lub więcéj znane już z kształtów i przeznaczenia, oraz nader zajmujące okazy sztuki garncarskiéj, zastanowić się chociaż najkróciéj należy nad niektóremi wyrobami z kości i z wapienia naciekowego.

Już pomiędzy licznémi przedmiotami wykopalisk zeszłorocznych wyrobionémi z kości, widzieliśmy, że pomiędzy niémi, co do ilości, przeważają narzędzia służące do najzwyczajniejszych robót codziennego życia, jakiemi są szydła i iglice. Obok nich, znajdowała się pewna ilość innych narzędzi, jak łopatki garncarskie, widełka i nieco wyrobów ozdobowych w kształcie wisiorków. Wyjątkowo nakoniec przytrafiały się wyroby początkowéj sztuki, do których należy wydobyta wówczas twarz wyrznięta z blaszki kościanéj. Takiż sam wzajemny stosunek tychże rodzajów przedmiotów zachowuje się i w wykopaliskach tegorocznych, z tą jednakże różnicą, że teraz, przy ogromnéj w ogóle ilości zdobytych przedmiotów, ilość tych ostatnich wyrobów, t. j. narzędzi garncarskich, ozdób i plastycznych wyrobów sztuki, znacznie się zwiększa i urozmaica takiemi formami, których poprzednio nie spotykaliśmy wcale. Daléj, występują tu wyrzeźbione podobizny rozmaitych zwiérząt domowych i dzikich (konie, psy, owce, wilki i t. p), oraz rozmaitych ptaków. Trudno jest oznaczyć z pewnością do czego wyroby takie służyć mogły. Jedne z nich, mające wywiercone dziurki (fig. 22—25 tabl. II), mogły być używane jako szczególniéjsze ozdoby ówczesne; nie mające zaś dziurek służyć mogły może za zabawki dziecinne. Główniejsze tylko i najgodniejsze uwagi wyroby tego rodzaju przedstawiamy tym razem na obu załączonych tu tablicach w fotodruku, mianowicie na fig. 4—25 tabl. II i fig. 4—21 tabl. III. — Piérwsze pochodzą z jaskini Pod-Kochanką, drugie zaś z groty imienia Dra J. Majera. Większość wyobrażonych tam przedmiotów daje dokładne wyobrażenie o tém, jak trafnie, chociaż w bardzo niewykończonéj formie, umiano już wówczas w téj grubéj rzeźbie naśladować kształty zwiérząt ssących (fig. 12—15 i 17—19 tabl. II i fig. 6—9 tabl. III) i rozmaitego ptactwa (fig. 4—8 tabl. II i 14—17 tabl. III). Są to podobizny tak udatne i tak charakterystyczne, że gdybyśmy nawet, przy tych rozmaitych wyrobach, nie znajdowali w jaskiniach kości łupanych służących do oznaczenia ówczesnéj fauny, to byśmy ją po części mogli odgadnąć z tych tak wyraźnych podobizn. Niektóre z takich wyrobów są niekiedy niby fantazyjném naśladowaniem kształtów istot ze świata zwiérzęcego (fig. 9—11, 16 i 20 tabl. II i fig. 10, 11, 12 i 13 tabl. III), albo téż mają kształty zupełnie poczwarkowate (fig. 20—25 tabl. II i fig. 20 i 21 tabl. III).

Następnie, niemniéj godnémi uwagi są wyroby kościane i z kamienia naciekowego z licznemi przewierconemi dziurkami, zastanawiające wielką ilością okazów, nieskończoną rozmaitością kształtów i zagadkowém, zupełnie nieznaném, przeznaczeniém. Niektóre z nich możnaby uważać za przedmioty służące do ozdob; inne zaś — za amulety.

Najczęściéj, są to płaskie blaszki i krążki nieregularne najrozmaitszych kształtów, wyrobione z kości zwiérząt, ptaków a nawet i z ludzkich (przeważnie z kości ciemieniowych). Ilość i rozmaitość tego rodzaju wyrobów jest tak wielka, że w kilku lub kilkunastu rysunkach nie podobna byłoby dać o tych wyrobach należytego wyobrażenia. Odkładamy to więc na późniéj, do szczegółowego i wyczerpującego opisu tych ciekawych przedmiotów.

Daléj, największe z wielu względów znaczenie naukowe mają wyroby wyobrażające twarze i całe postacie ludzkie. Wyrobów tego rodzaju we wszystkich badanych jaskiniach znaleziono okazów kilkanaście. Z nich podajemy w fotodruku sześć najgłówniejszych i najwięcéj charakterystycznych na figurach 1—3 tabl. II i III. Piérwsze trzy figurki pochodzą z jaskini Pod-Kochanką, a trzy inne z groty Dra J. Majera. Wszystkie te figurki, wyrobione grubo, świadczą o bardzo piérwotnym, początkującym jeszcze stopniu umiejętności snycerskiéj. Postać ludzka jest w nich nasladowana głównémi tylko konturami, a twarz — rysami prawie domyślnémi. Szkicowe te, że tak ich nazwę, utwory ówczesnéj sztuki, w całości swéj przedstawiają jednakże wyroby bardzo wyraźne. Jakkolwiek istotne przeznaczenie tych figurek nie jest nam należycie zrozumiałe, to jednakże, najprawdopodobniejszém się zdaje, że były to bałwanki bożyszcz domowych. W tém przypuszczeniu najbardziéj nas utwierdza jedna z tych figurek pochodząca z jaskini Pod-Kochanką (fig. 3 tablicy II). Wyobraża ona postać mającą jednę tylko rękę wyciągniętą naprzód. Tego samego kształtu figurki, uważane za bałwanki bożyszcz domowych, odlewane były w czasach późniejszych z bronzu. Ponieważ w literaturze archeologicznéj — o ile mi wiadomo — nie było dotychczas opisów tego rodzaju wyrobów, więc, dla porównania z naszémi, podajemy tu w drzeworytach (Nr. 1 i 2), wykonanych z fotografii, wizerunki dwóch podobnychże bałwanków z jedną ręką, bronzowych, znalezionych na grodzisku przedhistoryczném w Hradcu węgierskim (*Un-*

Nr. 1. Nr. 2.

garisch Hradisch[1]). Porównywając te figurki bronzowe z kościaną mnikowską (fig. 3 tabl. II), znajdujemy między niémi uderzające podobieństwo. Główném zadaniem we wszystkich tych wyrobach było wyrobienie postaci ludzkiéj o jednéj ręce, wyciągniętéj naprzód. Miéjsce zaś ręki drugiéj, we wszystkich trzech wyrobach, obrobione jest gładko. Przytém jednakże zachodzi między niémi ta różnica, że u figurek hradeckich wyrobione są ręce prawe, u mnikowskiéj zaś — lewa. Znaczenia i celu téj róznicy oznaczyć dziś nie podobna. Bardzo prawdopodobném się zdaje, że różnica ta wynikła przez niewolnicze naśladowanie wzoru z ręką lewą przy wyrobieniu formy dla odlewu bronzowego. Forma tak wyrobiona dała odlew z ręką prawą.

W ogóle mniemać można, że figurki z ręką wyciągniętą naprzód nie rzadko w owe czasy wyrabiane bywały. Rączka znaleziona w pokładzie najwyższym, przed jaskinią Na-Łopiankach I, o któréj wspomnieliśmy wyżéj (str. 4), ma także kształt ręki wygiętéj ku przodowi, i w samym wyrobie jéj zachodzi największe podobieństwo do ręki figurki bronzowéj, wyobrażonéj na drzeworycie Nr. 2, z dodatkiem słabego na jéj końcu zazębienia, które wyobrażać ma palce. — Rączka ta najprawdopodobniéj pochodzi od figurki w rodzaju tylko co opisanych, któréj jednakże w namulisku nie znaleziono.

Na zakończenie tych kilku ogólnych słów o wyrobach kościanych tegorocznego wykopaliska podajemy na drzeworytach Nr. 3, 4 i 5 wizerunki trzech iglic kościanych, mających główki przyozdobione.

Nr. 3. Nr. 4. Nr. 5.

---

[1]) Oba te rzadkie okazy mieliśmy sposobność poznać zwiedzając bogate i niezmiernie ciekawe muzeum prywatne niestrudzonego od lat kilkudziesięciu badacza jaskiń morawskich, Dra Wankla w Błońsku (*Blansko*), pod Byrnem (*Brno*; *Brünn*) na Morawach. Jego téż łaskawéj uczynności zawdzięczamy udzielenie nam tych wyrobów dla przedstawienia ich w drzeworytach.

Pochodzą one z jaskini Na Łopiankach I. Przyozdobienia w tym guście wyrabiane dopełniają kształtów, i przyozdobień używanych dla tego rodzaju narzędzi, których formy i ozdoby inne podaliśmy już w przeszłoroczném sprawozdaniu naszém [1]).

III. Co do planu przyszłych badań jaskiń krajowych.

Chociaż badania jaskiń wąwozu mnikowskiego w tym stanie, w jakim się one z końcem tegorocznych czynności naszych znajdują, nie można wcale uważać za ukończone, tém niemniéj jednakże uważałem za konieczne przystąpić zawczasu do uprzednich zwiadów i poszukiwań przygotowawczych przynajmniéj pod względem topograficznym w tych okolicach, które po jaskiniach mnikowskich z kolei badać nam wypadnie. W tym celu odbyłem podróż do Tatr, trzymając się tym razem zwykłéj drogi na Myślenice i Nowy Targ do Zakopanego.

Obszar kraju w tym kierunku przez nas obejrzany przedstawia nam nader szérokie pole dla przyszłych tego rodzaju badań z niemałą nadzieją na skuteczne z nich dla nauki wypadki. Cała wprawdzie wielka przestrzeń pomiędzy najbliższemi okolicami Krakowa a Nowym Targiem nie zawiera w sobie osadów tego rodzaju wapienia biało jurajskiego, w skałach którego zwykle się u nas znajdują jaskinie. To téż na całéj téj przestrzeni znalazłem jednę tylko jaskinię w Lubniu występującą w piaskowcach trzeciorzędowych (eocenicznych), położoną u szczytu prawie najwyższéj góry w południowéj okolicy téj wsi. Jedyna nawet ta jaskinia, o ile sądzimy z poprzedniego jéj obejrzenia, dla badań antropologicznych nie wiele może być przydatną. Jestto okrągławy otwór w skale, 2—3 mtr. średnicy, zapuszczający się w głąb pionowo do głębokości 3 metrów, poczém dalszy ciąg jaskini stanowi poziomy, dość ciasny i kręty korytarz rozchodzący się w dwóch przeciwległych sobie kierunkach. W jednym z tych kierunków jaskinia dostępną jest na kilkanaście metrów, a dalszy ciąg drugiego zawalony jest bryłami wietrzejącego i opadającego sklepienia i zapuszcza się widocznie ku dołowi. Na całéj długości tego korytarza jaskinia usłana jest masą gruzu z piaskowca i, o ile próby piérwsze pokazały, pod tym gruzem miejscami nie ma wcale namuliska, a miejscami jest go bardzo mało. Dla badań przeto gruntownych jaskinia ta nie jest wcale zachęcającą.

Daléj, w południowych okolicach Nowego Targu, mianowicie we wsi Szklarach, dają się widzieć obnażenia skalne tego pasu osadów białojurajskich, które przechodzą przez tę miejscowość w kierunku od

---

[1]) Ob. fig. 16—19 i 31—35 Tabl. IV, dołączonéj do Drugiego sprawozdania naszego z badań w r. 1880 (*Zbiór Wiad. do antrop. kraj.* T. V).

północnego wschodu (od okolic Szczawnicy), ku południowemu zachodowi od Szklar. Wązki pas ten przeciąłem w méj drodze w poprzek w Szklarach, ale w punkcie tym nie znalazłem także żadnéj jaskini. Prawdopodobnie poszukiwać ich należy na linii tych osadów białojurajskich pomiędzy Szklarami a Szczawnicą.

Dopiéro na linii północnego stoku Tatr, t. j. we wschodnio i zachodnio południowych okolicach Zakopanego, występują liczne jaskinie, których badanie gruntowne może niewątpliwie miéć wysoki interes naukowy. Z jaskiń tych zwiedziłem tym razem sześć: Pod-Magurą, dwie jaskinie w Kasprowéj, Dziurę, tunel Smok i jaskinię nie wielką zwaną Kraków.

Piérwsze pięć z wymiénionych jaskiń są znacznéj wielkości; wszystkie zaś one są mniéj lub więcéj znane powiérzchownie szérokiéj publiczności zwiédzającéj Tatry.

W jaskini Pod-Magurą, leżącéj przy drodze pieszéj z Zakopanego do Morskiego Oka znajdowano od dawna wielką ilość kości Niedźwiedzia jaskiniowego i innych zwiérząt rozrzuconych w niéj prawie na powiérzchni pomiędzy gruzami pokrywającémi na znaczną wysokość spodnie namulisko téj jaskini. Bardzo wiele z tych kości zabrano różnémi czasy przez rozmaite zwiédzające tę jaskinię osoby, jako miéjscowe pamiątki z podróży. Zaginęły one niemal wszystkie bez śladu. Dziś znajduje się ich bardzo mało i te pozostałe szczątki są to po największéj części tak drobne ułamki, że z nich oznaczyć gatunku zwiérzęcia nie można. Szanowny poseł wielkopolski p. K. Kantak zdołał jeszcze, jednocześnie z moim pobytem w Zakopanem, powynajdować w téj jaskini tu i ówdzie ukryte w szczelinach między głazami kości, które mi łaskawie doręczył. Pomiędzy niémi rozpoznałem części kłów niedźwiedzia (najprawdopodobniéj jaskiniowego), oraz jeden kieł cały i jeden siekacz hijeny. Ze wszech miar jaskinia ta zasługuje na gruntowne jéj zbadanie, które jednakże nie jest wcale łatwém z powodu grubego zwaliska głazów kamiennych pokrywających sobą większą część istotnego namuliska téj jaskini. Zwalisko to kamienne, utworzone z odpadających części wietrzejącego sklepienia jaskini, dochodzi miéjscami do kilkunastu metrów wysokości i w niém znajdują się głazy tak wielkie, że mają pozór występującéj skały rodziméj. Przystępując tu do badania namuliska nieuniknioną jest rzeczą usunięcie poprzednio chociaż w części i w granicach możliwych owego zwaliska kamiennego.

Niemniéj interesujące są obie jaskinie w Kasprowéj.

Pierwsza z nich (W-Kasprowéj I), znajdująca się nieopodal hali tegoż nazwiska, ma kształt długiéj, na kilkadziesiąt metrów ciągnącéj się a wązkiéj i krętéj pieczary, niby korytarza, miéjscami dość nizko zasklepionego. Zbadanie namuliska téj jaskini, którego grubość dla braku wówczas potrzebnych do tego narzędzi, rozpoznać nie mogłem, nie przedstawia żadnych szczególnych trudności.

Druga jaskinia (W-Kasprowéj II), leżąca znacznie daléj od hali, przedstawia szczególniejszy interes przez to, że na kilkanaście me-

trów od wejscia do niéj, zagłębiając się stopniowo na téj przestrzeni w łagodnym ukosie, dochodzi się do brzegu wody, napełniającéj dalszy ciąg jaskini w kształcie jeziora, stanowiącego jéj przedłuzenie. Rozległość téj wody, oraz dalszy ciąg i kształt saméj jaskini są wcale niewiadome; nikt bowiem jeszcze się tam nie zapuszczał, a nie będąc przygotowanym na to zjawisko i nie mając w skutek tego, potrzebnych dla przebycia wód przyrządów, sam zbadać tego tym razem nie mogłem.

Jaskinia Dziura, położona najbliżéj Zakopanego w miéjscowości zwanéj Do Dziury, z wielkości i z ustroju swego wnętrza, oraz z ogromu gruzowiska pokrywającego jéj namulisko jest bardzo podobna do jaskini Pod-Magurą.

Jaskinia Smok jest raczéj naturalnym tunelem przechodzącym nawylot jednę ze skał występujących nad długim skalistym wąwozem, stanowiącym jednę z odnóg znanéj doliny Kościeliskiéj. Długość tego tunelu jest mniej wiecéj 100 metrów, a szérokość — kilkanaście. Sklepienie i boki jego są wygładzone naturalnie przez prądy żłobiących go niegdyś wód. Namulisko na całéj jego długości jest nader obfite. Tunel ten jest jednym z najponętniejszych jaskiń dla gruntownych w nim badań.

Nieopodal nakoniec od Smoka, w tymże samym wąwozie leży i mała jaskinia Kraków, na dnie któréj jest niegruby pokład namuliska.

Kraków, w Maju 1882.

OBJAŚNIENIE TABLIC.

Tablica I. Plan sytuacyjny wąwozu mnikowskiego, z oznaczeniem jaskiń badanych w niém w r. 1881 i z mapką okolic Mnikowa.

Tablica II. Wyroby znalezione w warstwie środkowéj (*b*) jaskini Pod-Kochanką w Mnikowie.

Fig. 1—15 i 17—25. Wyroby z kości; fig. 16, wyrób z wapienia.

Tablica III. Wyroby znalezione w warstwie środkowéj (*b*) groty Dra J. Majera w Mnikowie.

Fig. 1 i 3—21. Wyroby z kości; fig. 2, z wapienia naciekowego.

PLAN SYTUACYJNY
WĄWOZU MNIKOWSKIEGO
z oznaczeniem Jaskiń badanych
w r. 1880 i 1881,
przez
G. OSSOWSKIEGO.
Pn.
Pd.
Skala - 1: 5000
M
Na-Łopiankach.
Łopianki
Źródło
R. Sanka
Murek.
Nad-Potoczkiem.
Grunta wsi Czułowa
Pole Kochanka
Dra J. Majera
Łąka Kochanowa
Pod-Kochanką.
Zawalona
Na-Gaiku.
DWÓR
WIEŚ
MNIKÓW
ZNAKI:
Jaskinia.
Schronisko.
Badane.
Uszkodzone.
Dolina wąwozu.
Obnażenia skalne
(wapień białojurajski)
Skala - 1: 225,000.
Krzeszowice
Tenczynek
Mników
KRAKÓW
Przeginia
Wisła

Fotodruk St. Wiśniowskiego w Krakowie.

z Jaskini Pod-Kochanką w Mnikowie.

(Wielkość 1/1)

Litogr. akad. M. Salba w Krakowie.

z Jaskini Dra J. Majera w Mnikowie.
(Wielkość 1/1)

Fotodruk St. Wiśniowskiego w Krakowie.
Litogr. akad. M. Salba w Krakowie.

